

BİBLİYOGRAFYA :

Râsîd, *Târih*, II, 148; *Nizâm-ı Cedîd'in Kaynaklarından Ebubekir Ratîb Efendi'nin "Büyük Lâyihâ"sı* (haz. V. Sema Arkan, doktora tezi, 1996), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; *Mehmed Emin Edîb Efendi'nin Hayatı ve Târîhi* (haz. Ali Osman Çınar, doktora tezi, 1999), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 242-247; *Mahmud Râif Efendi ve Nizâm-ı Cedîd'e Dair Eseri* (haz. Kemal Beydilli – İlhan Şahin), Ankara 2001, tür.yer.; *Dihkânizâde Ubeydullah Kuşmânî, Zebîre-i Kuşmânî fi ta'rîfi nizâmı ilhâmî* (haz. Ömer İşbilir, yüksek lisans tezi, 1990), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, tür.yer.; *Ebûbekir Efendi, Vak'a-i Cedîd*, İstanbul 1332, s. 11; Hammer, *GOR*, III, 841, 849; Esad Efendi, *Üss-i Zafer* (haz. Mehmet Arslan), İstanbul 2005, s. 119-127; Zinkeisen, *Geschichte*, V, 287; VII, 318 vd.; O. F. von Schlechta-Wssehrd, *Die Revolutionen in Constantinopel in den Jahren 1807 und 1808*, Wien 1882; Cevdet, *Târih*, V, 161-165; VI, 4 vd.; VII, 289-290; VIII, 147; Enver Ziya Karal, *Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları: Nizâm-ı Cedîd 1789-1807*; Ankara 1946; a.mlf., *Osmanlı Târîhi: Nizâm-ı Cedîd ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, Ankara 1947; a.mlf., "Nizâm-ı Cedîde Dair Lâyihalar", *TV*, I/6 (1942), s. 411-425; II/8 (1942), s. 104-111; II/11 (1943), s. 342-351; II/12 (1943), s. 424-432; Ahmet Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1956, s. 18-29; U. Heyd, "The Ottoman Ulema and Westernization in the Time of Selim III and Mahmud II", *Studies in Islamic History and Civilization* (ed. U. Heyd), Jerusalem 1961, s. 63-96; Stanford J. Shaw, *Between Old and New: The Ottoman Empire under Sultan Selim III, 1789-1807*, Cambridge 1971; Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul 1978, tür.yer.; J. M. Stein, "Habsburg Financial Institutions Presented as a Model for the Ottoman Empire in the Sefaretname of Ebu Bekir Ratîb Efendi", *Habsburgisch-osmanische Beziehungen* (ed. A. Tietze), Wien 1985, s. 233-241; a.mlf., "An Eighteenth-Century Ottoman Ambassador Observes the West: Ebu Bekir Râtîp Efendi Reports on the Habsburg System of Roads and Posts", *Ar.Ott.*, X (1985), s. 219-312; Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi*, İstanbul 1986, tür.yer.; Kemal Beydilli, *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne, Mühendishâne Matbaası ve Kütüphaneleri: 1776-1826*, İstanbul 1995; a.mlf., "Ignatius Mouradgea D'Ohsson (Muradcan Tosunyan). Ailesi Hakkında Kayıtlar, 'Nizâm-ı Cedîd'e Dair Lâyihası ve Osmanlı İmparatorluğundaki Siyâsi Hayatı", *TD*, sy. 34 (1984), s. 247-314; a.mlf., "İlk Mühendislerimizden Seyyid Mustafa ve Nizâm-ı Cedîd'e Dair Risâlesi", *TED*, XIII (1987), s. 387-443; a.mlf., "Karadeniz'in Kapalılığı Karşısında Avrupa Küçük Devletleri ve 'Miri Ticâret' Teşebbüsü", *TTK Belleten*, LV/214 (1991), s. 687-755; a.mlf., "Küçük Kaynarca'dan Tanzimat'a Islâhat Düşünceleri", *İlmi Araştırmalar*, sy. 8, İstanbul 1999, s. 25-64; a.mlf., "D'Ohsson, Ignatius Mouradgea", *DİA*, IX, 496-497; Mustafa Kaçar, *Osmanlı Devleti'nde Bilim ve Eğitim Anlayışındaki Değişmeler ve Mühendishânelerin Kuruluşu* (doktora tezi, 1996), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Mehmet Öz, *Osmanlı'da Çözümle ve Gelenekçi Yorumcuları*, İstanbul 1997, tür.yer.; İdris Bostan, *Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği*, İstanbul 2006, tür.yer.; Fahri Çetin De-

rin, "Yayla İmamı Risalesi", *TED*, III (1973), s. 213-272; C. V. Findley, "Ebu Bekir Ratîb's Vienna Embassy Narrative: Discovering Austria or Propagandizing for Reform in Istanbul?", *WZKM*, 85 (1995), s. 41-80; M. Tayyib Gökbilgin, "Nizâm-ı Cedîd", *İA*, IX, 309-318.

KEMAL BEYDİLLİ

NİZÂMEDDİN AHMED HEREVÎ

(نظام الدين أحمد الهروي)

Nizâmüddin Ahmed Bahşî b. Muhammed Mukim Herevî Ekberâbâdî
(ö. 1003/1594)

Tabakât-ı Ekberî adlı
eserleriyle tanınan İranlı tarihçi.

Hâce Abdullah-ı Herevî'nin soyundan olup babası Hâce Mukim Herevî, Bâbürlü Devleti'nin kurucusu Bâbü'r-ün hazinedarlığını, daha sonra Gucerât hâkimi Mirza Askerî'nin vezirliğini yaptı. Yakın arkadaşı olan Hindistan tarihçisi Abdülkâdir el-Bedâûnî'nin kırk beş yaşında öldüğünü kaydetmesinden (*Muntakhabu't-tavârih*, II, 411-412) Nizâmeddin Ahmed'in 958 (1551) yılında doğduğu anlaşılmaktadır. Ekber Şah döneminde çeşitli askerî görevler üstlenen Nizâmeddin Ahmed 993 (1585) yılında Gucerât'ın ve 1001'de (1593) bütün imparatorluğun bahşısı oldu. 23 Safer 1003 (7 Kasım 1594) tarihinde vefat etti ve Lahor'daki evinin bahçesine defnedildi. Çocukluğundan itibaren ilgi duyan Nizâmeddin Ahmed babasının desteğiyle bir süre sonra bu alanda yazılar yazmaya başladı. Daha önce Hindistan tarihinin çeşitli dönemlerine ve çeşitli bölgelerde hüküm süren hânedanlara dair müstakil kitaplar kaleme alınmış olmakla birlikte İslâm dönemi Hindistan tarihini bütünüyle ihtiva eden bir eserin bulunmadığını dikkate alarak *Tabakât-ı Ekberî* (*Ekberşâhî*) veya kendi adına izâfetle *Târîh-i Nizâmî* adıyla anılan eserini yazdı.

Tabakât-ı Ekberî, Hindistan'ın umumi tarihine ait ilk kaynak olup müellifin kaydettiği, bir kısmı günümüze ulaşmayan otuz civarında eserden yararlanılarak telif edilmiştir. Bunlar arasında Muhammed b. Abdülcebâr el-Utbî'nin *Târîh-i Yemîni*, Gerdîzî'nin *Zeynü'l-aḥbâr*, Mîrhândî'nin *Ravzâtü's-safâ*, Hasan Nizâmî'nin *Tâcü'l-me'âşir*, Minhâc-ı Sirâc el-Cüzcânî'nin *Tabakât-ı Nâsırî*, Emîr Hüsrev-i Dihlevî'nin *Ḥazâ'inü'l-fütûḥ* ve *Tuḡluḡnâme*, Bere-nî'nin *Târîh-i Firûz Şâhî*, Firûz Şah Tuḡluk'un *Fütûḡât-ı Firûz Şâhî*, Mîr Muhammed Ma'sûm'un *Târîh-i Sind*, Bâbü'r-ün *Bâbürnâme* (*Vekâyi'*, *Vâkı'ât-ı Bâbü'r*) adlı eserleri zikredilebilir. Hindistan tarihi-

nin en önemli kaynaklarından biri olan *Tabakât-ı Ekberî* daha sonra telif edilen birçok eserin kaynakları arasında yer almıştır. Abdülkâdir el-Bedâûnî'nin *Müntehabü't-tevârih*, Firîşte'nin *Gülşen-i İbrâhîmî*, Şeyh İlâhdâd Feyzî b. Ali Şîr Sîrhîndî'nin *Ekbernâme*, Muhammed Abdülbâkî Rahîmî Nihâvendî'nin *Me'âşir-i Rahîmî*, Hâfî Han'ın *Müntehabü'l-lübâb*, Rüstem Ali b. Muhammed Halîl Şâhâbâdî'nin *Târîh-i Hindî*, Samsâmüddeve Şahnevâz Han'ın *Me'âşirü'l-ümera'* adlı eserleri bunlardan bazılarıdır. Ekber Şah'ın saltanatının 37. yılında 1001'de (1593) tamamlandığı belirtilmekle birlikte eserde bir sonraki yılın olaylarına da yer verilmiştir. Hindistan'da İslâmiyet'in yayılışına zemin hazırlayan Emîr Sebük Tegin'in (977-997) seferlerinden itibaren Ekber Şah'ın saltanatının 38. yılına (1002/1594) kadar Hindistan tarihini ihtiva eden eser bir mukaddime ile dokuz bölümden (tabakat) oluşmakta, sonunda Hindistan'ın topografyası hakkında bilgi vermek amacıyla yazılmaya başlanan, ancak bitirilemediği anlaşılan bir hâtime bulunmaktadır. Gazneliler tarihine dair mukaddimenin ardından birinci bölümde Muizzüddin (Şehâbeddin) Muhammed Gürî'den (1173-1206) itibaren Delhi sultanlarından (1206-1526; Memlük sultanlar, Halacîler, Tuḡlukular, Seyyidler, Lûdîler) ve ardından Ekber Şah'ın otuz sekizinci saltanat yılı dahil Bâbürlüler'den (1526-1594) bahsedilmekte, eserin büyük kısmını oluşturan bu bölümün sonunda Ekber Şah döneminin ileri gelen emîr, âlim, şeyh, edip ve şairlerine yer verilmektedir. İkinci bölüm Dekken'de hüküm süren hânedanlara (1347-1594) ayrılmış olup Behmenî, Nizâmşâhî, Âdilşâhî ve Kutubşâhî sultanları devrini ihtiva etmektedir. Üçüncü bölümde Gucerât (1391-1572), dördüncü bölümde Mâl-vâ (1406-1562), beşinci bölümde Bengal (1340-1576), altıncı bölümde Cavnpur Şarkî (1382-1476) ve yedinci bölümde Keşmir (1338-1586) sultanları, sekizinci bölümde İslâm fetihlerinden (86/705) 1001 (1593) yılına kadar Sind tarihi, dokuzuncu bölümde Mûltan tarihi (1444-1526) ele alınmaktadır. Eserde olayları yorumlamadan sade ve kuru bir üslûpla nakleden Nizâmeddin Ahmed bilhassa Ekber Şah'ın tartışmalara sebep olan dinî icraatlarına taraftar olmadığı bilindiği halde onu öven Ebü'l-Fazl el-Allâmî ve eleştiren Abdülkâdir el-Bedâûnî'nin aksine bu konuda sessiz kalmayı tercih etmiştir (Nizâmî, s. 239; Qurashî, II, 1204; M. Gholam Rasul, s. 104-105). Dünya kütüphanelerinde çeşitli yazmaları bu-

lunan *Tabakât-ı Ekberî*'nin (Storey, I/1, s. 434) 1870'te Leknev'de taş baskısı yapılmış, bu baskı 1875'te tekrarlanmıştır. Daha sonra B. De eseri İngilizce tercümesiyle birlikte neşretmiştir (*The Tabakât-i Akbarî for A History of India from the Early Muslim Invasions to the Thirty-Sixth Year of the Reign of Akbar*), I-III, Kalküta 1913-1936). H. M. Elliot ve J. Dowson eserin bazı bölümlerini İngilizce'ye (bk. bibl.), Ahmed Abdülkâdir eş-Şâzelî tamamını *el-Müslimûn fi'l-Hind mine'l-feth'i'l-'Arabî ile'l-isti'mârî'l-Briţânî* adıyla Arapça'ya (I-III, Kahire 1995) çevirmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Abdülkâdir el-Bedâûnî, *Muntakhabu-t-tawârikh* (trc. W. H. Love), Delhi 1986, II, 411-412; Rieu, *Catalogue of the Persian Manuscripts*, I, 220-222; Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhetü'l-havâtir*, V, 432; Storey, *Persian Literature*, I/1, s. 433-435; H. M. Elliot, *Bibliographical Index to the Historians of Muhammedan India*, Delhi 1976, I, 178-185, 186-203 (*Tabakât-ı Ekberî* den seçilen bazı kısımların İngilizce çevirisi), 204; K. A. Nizami, *On History and Historians of Medieval India*, New Delhi 1983, s. 239-240; I. H. Quras-hî, "Historiography", *A History of Muslim Philosophy* (ed. M. M. Sharif), Karachi 1983, II, 1204; M. Gholam Rasul, *The Origin and Development of Muslim Historiography*, Dakka 1984, s. 103-105; *The History of India* (ed. H. M. Elliot - J. Dowson), Delhi 1990, II, 432; V, 177-186, 187-476 (*Tabakât-ı Ekberî* den seçilen bazı kısımların İngilizce çevirisi), 533; VI, 130; Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İstanbul 1998, s. 362; E. Berthels, "Nizâm al-Din Aḥmad al-Harawî", *El²* (Ing.), VIII, 67-68.

CASİM AVCI

NİZÂMEDDİN AHMED SÜHEYLÎ

(bk. SÜHEYLÎ, Nizâmeddin Ahmed).

NİZÂMEDDİN el-BİRCENDÎ

(bk. BİRCENDÎ).

NİZÂMEDDİN EVLİYÂ

(نظام الدين أولياء)

Nizâmüddin Mahbûb-i İlâhî Muhammed
b. Seyyid Ahmed
b. Alî Bedâûnî Buhârî Dihlî
(ö. 725/1325)

Hindistan'da Çiştîyye tarikatının
önde gelen şeyhlerinden.

Bedâûn şehrinde doğdu. Doğum yılı hakkında farklı tarihler (634/1236, 636/1238, 640/1242) verilmektedir. Moğol istilâsı esnasında Buhara'dan Hindistan'a göç eden

bir seyyid ailesine mensuptur. Mahbûb-i İlâhî, Sultânü'l-meşâyih unvanlarıyla tanınır. Nizâmeddin, Bedâûn'da bir süre kadılık görevinde bulunan babası Seyyid Ahmed'i beş yaşında iken kaybetti. Annesi Bîbî Zeliha'nın teşvikiyle Şeyh Mukrî adlı hocasından Kur'an, Mevlânâ Alâeddin Usûlî'den fıkıh dersleri aldı. On altı yaşında iken ilim tahsili için annesi ve kardeşleriyle birlikte Delhi'ye gitti. Tahsili sırasında girdiği tartışmalardaki üstün başarısından dolayı "bahhâs" ve "mahfil-şiken" diye meşhur oldu. Hocalarından Necîbüddin Mutevekkil, dönemin en büyük Çiştî şeyhi Ferîdüddin Mes'ûd Genc-i Şeker'in kardeşi ve halifesiydi. Nizâmeddin Evliyâ, 655'te (1257) Delhi'den ayrılıp Ferîdüddin Mes'ûd'a intisap etmek amacıyla Ecûdehen'e (Pakpattan) gitti. Bir yıl kadar şeyhin yanında kaldıktan sonra Delhi'ye dönüp ilim tahsilini sürdürdü. Ardından iki defa daha Ecûdehen'e gidip şeyhini ziyaret eden Nizâmeddin 664'te (1265-66) halife tayin edildi. Aynı yıl şeyhinin ölümünden sonra Delhi'nin Gıyâspûr mevkiinde açtığı dergâhta irşad faaliyetine başladı. Yetiştirdiği 700 halifeyle Çiştîyye'nin Hindistan'ın en yaygın tarikatı haline gelmesinde büyük rol oynayan Nizâmeddin Evliyâ 18 Rebîülâhîr 725'te (3 Nisan 1325) Gıyâspûr'da vefat etti. Sultan Muhammed b. Tuğluk tarafından inşa edilen türbesi Hindistan'ın en önemli ziyaretgâhlarındandır.

Nizâmeddin Evliyâ'nın tarikat silsilesi Ferîdüddin Mes'ûd, Kutbüddin Bahtiyâr Kâkî vasıtasıyla Çiştîyye tarikatının piri Münüddin Çiştî'ye ulaşır. Tarikatın Nizâmiyye kolunun piri olarak kabul edilen Nizâmeddin Evliyâ'nın en tanınmış müridi Çırâğ-ı Dehlî'dir. Fars edebiyatının önemli şairlerinden Emîr Hüsrev-i Dihlevî, *Târîh-i Fîrâz Şâhî* müellifi tarihçi Berenî, sohbetlerini derleyen Hasan Dihlevî, Burhâned-dîn-i Garîb ve Kutbüddin Münevver onun diğer tanınmış müridleri arasında zikredilebilir.

Hayatı boyunca iktidar ve güç sahiplerinden uzak durmaya özen gösteren Nizâmeddin Evliyâ kendisiyle görüşme talebinde bulunan sultanlara iltifat etmemiştir. Onun ısrarla ziyaretine gelmek isteyen Delhi Sultânı Alâeddin Halacî'ye evinin iki kapısı olduğunu, geldiği takdirde o bir kapıdan girerken kendisinin diğer kapıdan çıkıp gideceğini bildirmiştir. Siyasî meselelerle ilgilenmediği gibi halife ve müridlerine de aynı yolu izlemelerini tavsiye etmiştir. Delhi müslümanlarının çoğunun tasavvufa ve ibadete yönelmesinde Nizâmeddin Evliyâ'nın büyük etkisi olduğu,

onun zamanında Delhi'de şarap içme, kumar oynama ve tefeciliğin kalmadığı, hal-kan yalan söylemediği kaydedilmektedir.

Tasavvufun gayesinin kalplere ve gönüllere huzur ve mutluluk vermek olduğunu söyleyen Nizâmeddin Evliyâ insanlığa hizmetin bir ibadet sayıldığı hususuna yaptığı vurgu ile dikkat çekmiştir. Onun zamanında da Çiştî dergâhları kimsesizler, yoksullar ve yolcular için sığınak hizmeti görmüş, şeyhe gelen büyük hediyeler dergâhlarda ihtiyaç sahiplerine dağıtılmıştır. Nizâmeddin Evliyâ'ya göre bir derviş için gerekli olan üç şey aşk, akıl ve ilimdir. Aşk varlığın sebebi, akıl "hikmet" anlamında varlığın amacı, ilim ise bunların idrakidir. Nizâmeddin Evliyâ semâi vasıta olarak kabul eder ve zaman zaman müridleriyle birlikte mûsiki dinlerdi. Kaynaklarda pek çok kerameti anlatılmakla birlikte onun asıl kerametinin hayatını insanlığa vakfetmesi olduğu özellikle vurgulanır. Hakkındaki anekdotlar aynı zamanda pratik zekâsına işaret etmektedir. Bunlardan birine göre olağan üstü yeteneklere sahip bir Hindu yogi bu hale nefsinin isteklerine karşı durmakla ulaştığını söyleyince şeyh ona nefsinin İslâm'ı kabul edip etmediğini sormuş, yogi "hayır" deyince bu defa neden nefsinin bu arzusuna muhalefet etmediğini sormuş, bunun üzerine Hindu İslâm'ı kabul etmiştir.

Nizâmeddin Evliyâ dinî ilimlerdeki derinliğine rağmen yazılı bir eser bırakmamıştır. Kendisinden günümüze bir hutbe-

Nizâmeddin Evliyâ'nın Yeni Delhi'deki türbesi

